

UDK 39.07:39.02:316.62

Nasrulloh TO‘XTAYEV,
“Imom Termiziy” o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasi o‘qituvchisi,
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi maqsadli tayanch doktoranti
E-mail: nasrulloh.tuxtayev@mail.ru
ORCID : 0002-0006-89100-1411

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi professori, t.f.d I.Bekmirzayev taqrizi asosida

O‘ZBEK NIKOH TO‘YI MAROSIMLARI: MILLIY URF-ODATLAR VA HUDUDY XUSUSIYATLAR

Annotation

Ushbu maqolada o‘zbek nikoh to‘yi marosimlarining tarixiy asoslari, hududiy xususiyatlari va ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda sovcilikdan tortib kelin salomgacha bo‘lgan an‘analarning mintaqaviy farqlari (Samarqand, Buxoro, Vodiy, Xorazm va b.) hamda ulardagi ramziy ma’nolar yoritilgan. Muallif zamonaviy sharoitda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash masalalariga alohida e’tibor qaratadi.

Kalit so‘zlar: Uzbek wedding, national traditions, regional features, rituals, spiritual values.

UZBEK WEDDING RITUALS: NATIONAL TRADITIONS AND REGIONAL CHARACTERISTICS

Annotation

This article analyzes the historical foundations, regional characteristics, and spiritual-educational significance of Uzbek wedding rituals. The research highlights regional variations in traditions (Samarkand, Bukhara, Fergana Valley, Khorezm, etc.) from matchmaking to "kelin salom," along with their symbolic meanings. The author emphasizes the importance of preserving national values and traditions in the context of modern changes.

Keywords: Uzbek wedding ceremonies, national traditions, marriage rituals, regional features, bride arrival, bridal greeting, folk songs, family values, cultural heritage.

УЗБЕКСКИЕ СВАДЕБНЫЕ ОБРЯДЫ: НАЦИОНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

В данной статье анализируются исторические основы, региональные особенности и духовно-воспитательное значение узбекских свадебных обрядов. В исследовании освещаются региональные различия традиций (Самарканд, Бухара, Ферганская долина, Хорезм и др.) - от сватовства до «келин салом», а также их символическое значение. Автор уделяет особое внимание вопросам сохранения национальных ценностей в современных условиях.

Ключевые слова: Узбекская свадьба, национальные обычаи, региональные особенности, обряды, духовные ценности.

Kirish. O‘zbek xalqi azaldan oila institutiga yuksak qadriyat, muqaddas dargoh va jamiyatning ustuni sifatida qarab kelgan. Nikoh to‘yi nafaqat ikki yoshning turmush qurishi, balki jamiyatning yangi, sog‘lom va barqaror bo‘g‘ini shakllanishi demakdir. Islom ta’limotiga ko‘ra ham nikoh – inson fitratiga mos bo‘lgan, payg‘ambarlar sunnati sanalagan muqaddas ittifoqdir. Qur‘oni karimning “Rum” surasi, 21-oyatida bayon qilinganidek: “Uning oyat-belgilaridan biri – U Zot sizlar uchun o‘zlarinigizdan juftlar yaratishi va ular bilan xotirjam bo‘lishingizdir. U o‘rtalaringizda sevgi va marhamatni paydo qildi” [1].

Asosiy qism. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf hazratlari “Tafsiri Hilol” asarida ta’kidlaganlaridek, ushbu oyat oilaning asosiy poydevori – o‘zaro muhabbat va rahmat ekanligiga ishoradir [2]. O‘zbek xalqining nikoh marosimlari asrlar davomida islomiy odoblar va milliy an‘analarni uyg‘unligida shakllanib kelgan. Sovchilikdan boshlab to kelin salomgacha bo‘lgan jarayonlar zamirida hayo, iffat, o‘zaro hurmat va ijtimoiy mas’uliyat yotadi. Ushbu maqolada o‘zbek nikoh to‘ylarining shar‘iy asoslari, hududiy xususiyatlari va bugungi kunda ularning ma’naviy ahamiyatini saqlab qolish masalalari mo‘tabar manbalar asosida tahlil qilinadi.

I. Nikohning shar‘iy ruknlari va fiqhiiy asoslari

1. Nikoh – Ibadat va Himoya Sifatida

Islom fiqhiga oid eng mo‘tabar manba bo‘lmish Burhoniddin al-Marg‘inoniyning “Al-Hidoya” asarida nikoh – insonni haromdan asrovchi, naslni saqlashga xizmat qiluvchi amal sifatida ta’riflanadi [9]. Muallif nikohning mohiyatini tushuntirar ekan, uni nafaqat bir bitim (aqd), balki insoniyat tarixidagi eng davomli ibodat turlaridan biri sifatida baholaydi.

Imom Buxoriy rivoyat qilgan hadisda Payg‘ambarimiz (s.a.v.): “Ey yoshlar jamoasi, sizdan kim nikohga (moddiy va jismoniy) qodir bo‘lsa, uylansin. Chunki u ko‘zni (nomahramdan) to‘suvi va farjni (zinodan) saqlovchidir”, deya marhamat qilganlar [3]. Bu esa nikohning jamiyatni axloqiy buzilishdan himoya qiluvchi eng mustahkam qo‘rg‘on ekanligini ko‘rsatadi. Imom Ahmad ibn Hanbalning “Musnad” asarida ham uylanishning fazilatlarini haqida ko‘plab sahih rivoyatlar keltirilgan [7].

2. Iyjob, Qabul va Guvohlik Shartlari

Alouddin Kasaniyning “Badoiy as-Sanoiy” asarida nikohning ruknlari va shartlari o‘ta aniqlik bilan bayon qilingan [10]. Unga ko‘ra, nikohning to‘g‘ri bo‘lishi uchun ikki tomonning roziligi (iyjob va qabul) hamda kamida ikki nafar odil guvohning ishtiroki shartdir. O‘zbek xalqining “Nikoh o‘qitish” marosimida aynan shu shar‘iy talablar bajariladi. Guvohlarning ishtiroki nikohning yashirin bo‘lmasligini va jamiyat tomonidan tan olinishini ta’minlaydi. Alouddin

Haskafiyning “Durrul muxtar” asarida keltirilishicha, nikohning e’lon qilinishi (valima) sunnat amal hisoblanadi [1].

II. Nikohdan oldingi marosimlar: sovchilik va fотиha

1. Sovchilik Odoblari

O’zbekona sovchilik – bu o’ziga xos diplomatik va axloqiy jarayon. Islomda sovchilik masalasiga alohida e’tibor berilgan. “Sahih al-Muslim”da keltirilishicha, sovchi bo’lib borishdan avval bo’lajak kelinni (yoki kuyovni) ko’rish, uning fe’l-atvorini o’rganish joizdir [4].

Sovchilik jarayonida yigit va qizning roziligi birinchi o’rinda turadi. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf hazratlari islomda majburiy nikoh yo’qligini, qiz bolaning roziligi olinishi shartligini ko’plab hadislar bilan isbotlaganlar [2]. O’zbeklarda sovchilarning bir necha bor kelishi, qiz tomonning darrov rozilik bermasligi – bu mas’uliyatli qadam oldidan chuqur mulohaza qilish ramzidir.

2. Fotiha va “Non sindirish”

Fotiha to’yi – bu ikki tomonning rasmiy kelishuvi. Xalq orasida bu “og’iz ochdi” yoki “non sindirish” deb ataladi. Non – o’zbek xalqi uchun baraka va rizq timsoli. Nonning sindirilishi – ahdning muqaddasligi va uning buzilmasligini bildiradi. Ibn Obidinning “Radd al-Muhtar” asarida va’daga vafo qilish iymonning bir qismi sifatida keltiriladi [12]. Fotihadan so’ng yoshlar bir-biriga nomahram bo’lib qolsalarda, jamiyat oldida “bo’lajak oila” sifatida e’tirof etiladi.

III. Hududiy etnografik xususiyatlar va islomiy mehmonnavozlik

O’zbekistonning turli viloyatlarida nikoh to’yi marosimlari o’ziga xos lokal xususiyatlarga ega bo’lib, ular xalq madaniyatining rang-barangligini namoyon etadi.

1. Janubiy Hududlar (Surxondaryo va Qashqadaryo)

Ushbu vohalarda to’y tantanalari ko’pincha keng miqyosda o’tkaziladi. Kuyov va uning do’stlari (“juravlar”) uchun maxsus dasturxon yozilishi, molning pishirilgan “tush” (to’sh) qismi tortilishi o’ta muhim an’ana. Bu “Sahih al-Buxoriy”dagi mehmonga ikrom ko’rsatish odoblariga monandir [3]. Surxondaryoda kudalarga nisbatan bo’lgan yuksak hurmat “chandi ziyat” (sovg’alar) berish orqali namoyon bo’ladi.

2. Farg’ona vodiysi va Toshkent

Vodiyalarda marosimlar o’ta tartib va intizom bilan o’tkaziladi. Ayniqsa, kuyov tomondan kudalarning kelishi va ularga “shirin suv” (sharbat) tutilishi hayotning shirin bo’lishi uchun qilingan niyatdir. Bu an’ana xalq orasida “Sunani Termiziy”dagi yaxshi gumon qilish va shirinsozlik fazilatlariga bog’lanadi [6]. Toshkentda esa nikoh kuni kuyov va uning do’stlari uchun alohida uy burchagida joy tayyorlanishi, ularga yuksak e’zoz ko’rsatilishi diqqatga sazovordir.

3. Xorazm va Buxoro Hududlari

Xorazmda kelin tushirishda o’t yoqish odati qadimiy ildizlarga ega bo’lib, islomiy davrda bu urf “isiriq solish” va yomon nazardan saqlanish duolari bilan uyg’unlashib ketgan. Buxoroda esa kelin va kuyovning maxsus liboslari (zardo’zi to’nlar) ularning yangi hayotdagi sulton va malika ekanliklaridan dalolat beradi.

IV. Mahr va ayol huquqlari: huquqiy tahlil

Islom huquqida nikoh bitimi davomida ayolga beriladigan Mahr masalasi o’ta muhimdir. Qur’oni karimning “Niso” surasida: “Ayollarga mahrlarini xushnudlik bilan bering”, deb buyurilgan [1].

Alouddin Kasaniyning asarida mahrning turlari (mahrul misl, mahrul musammo) batafsil tahlil qilingan [10]. O’zbek xalqida mahr ko’pincha tilla buyumlar, kiyim-kechak yoki uy jihozlari shaklida (sep va sarpo orqali) amalga oshiriladi. Ibn Obidin ta’kidlaganidek, mahr ayolning shaxsiy mulki bo’lib, u eriga yoki ota-onasiga bog’liq emas [12]. Bu an’ana o’zbek

oilalarida ayol kishining iqtisodiy va ijtimoiy himoyasini ta’minlashga xizmat qiladi.

V. Kelin salom va yor-yorlar: ma’naviy tarbiya

1. Kelin Salom – Odob Durdonasi

Kelin salom marosimi o’zbek ma’naviyatining eng go’zal sahifalaridan biridir. Kelin yangi xonadon a’zolariga, qaynoga va qaynonasiga, barcha qarindoshlarga ta’zim qilib salom beradi. Imom Termiziy rivoyat qilgan hadisda: “Kichiklarimizga rahm qilmagan va kattalarimizning haqqini bilmagan (hurmat qilmagan) kishi bizdan emas”, deyilgan [6]. Kelin salom aynan shu hadisidagi kattalarga hurmat tamoyilining amaliy ifodasidir.

Salom qo’shiqlarida oila a’zolarining har biriga alohida ta’rif va duo qilinadi:

“Makka nonni bo’ldida, joynamozni qo’ydidida, Salom-salom, yor-yor, kelin salom, yor-yor. Qabul aylang, qaynotasi, sizga salom, yor-yor...”

2. Yor-yorlar – Ijtimoiy Folklor

Yor-yorlar kelinning ota uyidan chiqishi va yangi oilaga kirishi orasidagi o’tish jarayonining musiqiy ifodasidir. Bu qo’shiqlar kelinni ruhan yangi hayotga tayyorlaydi. Unda ham ayriliq dardi, ham kelajakka umid mujassamdir.

VI. Zamonaviy muammolar va isrofgarchilikka qarshi kurash

Bugungi kunda nikoh to’ylari bilan bog’liq eng katta muammo – dabdababozlik va isrofgarchilikdir. Burhoniddin al-Marg’inoniyning “Al-Hidoya” asarida to’y taomi (valima) sunnat ekani aytilgan, biroq isrof qattiq qoralgan [9]. Alouddin Haskafiy “Durrul muxtar”da to’yidagi ortiqcha sarfxarajatlar barakani uchirishi haqida ogohlantiradi [11].

Bayhaqiyning “Sho’abul iymon” asarida keltirilishicha, eng barakali nikoh – xarajati kam bo’lganidir [8]. Hozirgi kunda G’arb madaniyatiga ko’r-ko’rona taqlid qilish (qimmatbaho mashinalar, dabdabali restoranlar) natijasida ko’plab yosh oilalar qarz bilan hayot boshlamoqdalar. Bu esa kelajakda oilaviy nizolarga va hatto ajrimlarga sabab bo’lmoqda. Muslim.uz va Islom.uz saytlarida bu borada ko’plab fatvo va tavsiyalar berilgan bo’lib, ularda to’ylarni ixcham, milliy va diniy qadriyatlariga mos o’tkazish targ’ib qilinadi [13, 14].

Muhokama. O’zbek nikoh to’yi marosimlari tahlili shuni ko’rsatadiki, ushbu tizim shunchaki ko’ngilochar tadbirlar majmuasi emas, balki jamiyatning ma’naviy yaxlitligini ta’minlovchi murakkab mexanizmdir. Muhokama jarayonida quyidagi uchta asosiy jiharga e’tibor qaratish lozim:

1. Shar’iy me’yorlar va milliy an’analar uyg’unligi

Tadqiqotimizda foydalanilgan Burhoniddin al-Marg’inoniyning “Al-Hidoya” va Alouddin Kasaniyning “Badoiy as-Sanoiy” asarlari o’zbek nikoh marosimlarining huquqiy poydevori hanafiy mazhabi qoidalariga naqadar chambarchas bog’liqligini isbotlaydi [9, 10]. Masalan, xalqimizdagi “fotiha to’yi” aslida shar’atdagi “va’dalashuv” (xitba) bosqichiga to’la mos keladi.

Muhokama qilinadigan muhim nuqta shundaki, o’zbekona “sep” va “sarpo” an’analar ko’pincha mahr tushunchasi bilan chalkashiriladi. Ibn Obidinning “Radd al-Muhtar” asarida keltirilganidek, mahr ayolning mutlaq huquqi bo’lib, u erning zimmasidagi majburiyatdir [12]. Milliy an’analarimizdagi sep esa ota-onaning o’z qiziga ko’rsatgan g’amxo’rligidir. Ilmiy nuqtayi nazardan, ushbu ikki tushunchani bir-birini inkor etmaydigan, balki to’ldiradigan ijtimoiy himoya vositasi sifatida baholash mumkin.

2. Hududiy xususiyatlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari

Surxondaryodan to Xorazmgacha bo’lgan hududiy farqlar (masalan, “tush” tortish yoki “shirin suv” ichish) o’sha hudud xalqining turmush tarzi va iqlimiy sharoitidan kelib

chiqqan. Imom Ahmad ibn Hanbalning "Musnad" asarida keltirilgan mehmondorchilik odoblari o'zbekning har bir hududida o'ziga xos tarzda, lekin bir xil samimiyat bilan ijro etiladi [7].

Kelin salom marosimining muhokamasida uning ijtimoiy adaptatsiya (moslashuv) funksiyasi markaziy o'rin tutadi. Bu marosim shunchaki ta'zim emas, balki yangi oila a'zolarining ierarxik tartibini o'rganish va jamoaga ruhan qo'shilish jarayonidir. Imom Termiziy rivoyat qilgan kattalarni ulug'lash haqidagi hadislar ushbu marosimning ma'naviy asosi bo'lib xizmat qiladi [6].

3. Globallashuv va asliyatni saqlash muammosi

Bugungi kunda islom.uz va Ziyonet kabi manbalarda ko'p muhokama qilinayotgan dabdababozlik masalasi maqolamizning eng dolzarb qismidir. Alouddin Haskafiyning "Durrul muxtar" asarida nikoh barakasi uning kamxarjligida ekani haqidagi fikrlar bugungi kunning moddiyparastlik (materializm) tamoyillariga qarshi turadi [11].

Muhokama natijasida aniqlanishicha, yosh oilalarning buzilishiga sabab bo'layotgan omillar – bu marosimlarning mohiyati (ma'naviyati) qolib, faqat shakliga (restoran, kiyim, video) e'tibor qaratilayotganidir. Islomiy manbalarda

buyurilgan "valima" (to'y oshi) kamida bir qo'y so'yib, muhtojlarni ham bahramand qilish bo'lsa, hozirgi to'ylar ko'pincha o'zini ko'rsatish va isrofgarchilik maydoniga aylanib qolgan. Bu esa Bayhaqiyning "Sho'abul iymon" asaridagi kamtarlik va iymonning butunligi tamoyillariga zid keladi [8].

Xulosa. O'zbek nikoh to'yi marosimlari ming yillik tarixiy tajriba, milliy tafakkur va islomiy odoblar poydevoriga qurilgan. Maqolada tahlil qilinganidek, har bir marosim zamirida chuqur ma'naviy ma'no yotadi:

Nikohning shar'iy asoslari yoshlar orasidagi munosabatlarni qonuniylashtiradi va mas'uliyatni oshiradi.

Hududiy xususiyatlar o'zbek xalqining madaniy xilma-xilligini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Mahr va sep an'analari ayol huquqlarini himoya qilishning o'ziga xos mexanizmidir.

Zamon o'zgarishi bilan kirib kelayotgan yot odatlardan voz kechib, asl milliy va diniy manbalarimizga tayanishimiz lozim. O'zbek xonadonlaridagi nikoh to'ylari faqatgina bir bayram emas, balki kelajak avlod uchun ma'naviy maktab bo'lib qolishi darkor. Yoshlarimiz ushbu qadriyatlarini asrab-avaylasalar, jamiyatimizda oila instituti mustahkam, naslimiz esa pok va barkamol bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. – T.: Sano-standart, 2019.
2. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. – T.: Hilol nashr, 2024.
3. Muhammad ibn Ismoil Buxoriy. Sahih al-Buxoriy. – Bayrut: Muassasat ar-risala, 2018.
4. Muslim ibn Hajjoj. Sahih al-Muslim. – Bayrut: Muassasat ar-risala, 2018.
5. Abu Davud Sulaymon ibn Ash'as. Sunani Abu Davud. – Bayrut: Muassasat ar-risala, 2018.
6. Imom Termiziy. Sunani Termiziy. – Bayrut: Muassasat ar-risala, 2018.
7. Imom Ahmad ibn Hanbal. Musnad Ahmad ibn Hanbal. – Bayrut: Muassasat ar-risala, 2018.
8. Bayhaqiy. Sho'abul iymon. – 2003.
9. Burhoniddin al-Marg'inoniy. Al-Hidaya. – Dimashq: Doru ad-Daqqoq, 2019.
10. Alouddin Kasaniy. Badoiy as-Sanoiy fi tartib ash-Sharoiy. – Beyrut: Darul-Kutub al-Ilmiya, 1986.
11. Alouddin Haskafiy. Durrul muxtar. – Bayrut: Doru kutubil ilmiyya, 2002.
12. Ibn Obidin. Radd al-Muhtor ala Durr al-Muhtor. – Damashq: Darul-Fikr, 1992.
13. Islom.uz – Oila va nikoh masalalari bo'yicha ilmiy-marifiy portal.
14. Muslim.uz – O'zbekiston Musulmonlari idorasi rasmiy sayti.